

ELS PARCS I JARDINS URBANS: UNA PROPOSTA PEDAGÒGICA DEL REFORMISME CATALÀ¹

RAQUEL CERCÓS I RAICHS

Universitat de Barcelona (rcercos@ub.edu)

Soc un verdader home de les ciutats.

M'agraden l'aire lliure i els jardins

Jean Giraudoux

No hi ha dubte que els parcs i jardins urbans (com a natura sublimada), representen tot un esdeveniment de finals de segle XIX i principis del XX, ja que s'instauren i es consoliden com a dispositiu pedagògic a fi de millorar la qualitat de vida en aquells entorns en què la industrialització donava pas a una nova organització social i un nou paisatge urbà. A partir d'aquesta premissa, ens interessa l'estudi i interpretació dels discursos pedagògics proposats pels urbanistes i dissenyadors dels parcs urbans, tot destacant les contra-

1. Aquesta comunicació és fruit de l'estudi presentat per E. COLLELLEDMONT i R. CERCÓS a ISCHE 40, Education and Nature, Berlín 2018 i titulat: *Urban Parks, a failed expression of the pedagogical modelling through the nature? A taxonomy of the urban landscape through its uses. A case-study based in historical Parks of Birmingham and Barcelona.* Ref. EDU2017-89646-R, AEI/FEDER, UE.

diccions internes d'aquelles pedagogies comunitàries que faciliten o dificulten accions diverses a través dels elements físics i de l'acció de les persones i que, sens dubte, han configurat els paisatges urbans altament industrialitzats tant en el passat com en el present.

Altrament, és clar que l'intens debat de finals del segle XIX pivotava sobre les potencialitats educatives dels parcs a fi d'assolir l'ordre polític, social, cultural o nacional. Parlem d'un projecte de renovació i modernitat que girava entorn a la idea d'una gran metròpolis com a eina de creixement industrial i de modernització. Era a partir del projecte de les ciutats des d'on calia pensar en una vertadera modernització, ja que permetria la racionalització de la producció i el consum, tant de béns materials com espirituals. És en aquest punt que cal posar de manifest la vessant intrínsecament pedagògica que adoptaren els discursos urbanístics tot generant noves aproximacions teòriques i diverses i temptatives interessants per desenvolupar les potencialitats de la «ciutat educadora».

Heus ací com l'urbanisme, consolidant-se com a saber científicotècnic adoptava una mirada pedagògica tot propiciant l'emergència de noves mirades educatives vers el temps de lleure i oci sense oblidar-se de la vessant higieniconaturalista. És més, el sentit de l'urbanisme, tal com es desprèn de les paraules proferides per Ildefons Cerdà (1815-1876), responia a la voluntat de vetllar per la felicitat social. Aquest sentit teleològic impulsat pels urbanistes barcelonins cercava, així, les seves respostes a partir dels discursos pedagògics.

«Heus aquí les raons filològiques que em van induir i van decidir a aportar la paraula 'urbanització', no només per indicar qualsevol acte que tendeixi a agrupar l'edificació i a regularitzar el seu funcionament en el grup ja format, sinó també el conjunt de principis, doctrines i regles que s'han d'aplicar, perquè l'edificació i el seu agrupament, lluny de comprimir, desvirtuar i corrompre les facultats

físiques, morals i intel·lectuals d'home social, serveixin tant per fomentar el seu desenvolupament i vigor com per augmentar el benestar individual, la suma dels quals forma la felicitat pública»².

No resulta estrany, doncs, que es realitzessin veritables esforços per a la difusió dels parcs a fi de potenciar-ne els usos. A més, en el cas de Barcelona, cal remarcar l'explícita justificació de l'Ajuntament per crear espais de lleure i salut adreçats a la infància: «A Barcelona, a part dels perills contra els quals s'ha de lluitar, a causa de les excessives aglomeracions, –mal bastant comú a totes les grans ciutats,– s'ha de lluitar també contra la manca de jardins i d'espais lliures i d'altres institucions complementàries de l'escola»³. També s'atenen projectes socials com ara la creació d'un asil en el parc de la Ciutadella, utilitzant els baixos dels dipòsits d'aigües i els espais del parc en les celebracions que efectuava aquesta institució.⁴ Fet que relacionem amb la vo-

2. I. CERDÀ, *Teoría General de la Urbanización. Y aplicación de sus principios y doctrinas a la Reforma y Ensanche de Barcelona*, Madrid: Imprenta Española, 1867, p. 30.

3. Ajuntament de Barcelona, *Banyes de mar per als alumnes de les escoles de Barcelona* (Comissió de Cultura, Barcelona 1920) p. 4.

4. Número de registre: 03646. Codi de classificació: C02.01 C02.01 Subcol·lecció de plànols d'edificis. Títol: *Asil del Parc*. Tipus de document: Cartogràfic. Autor: Desconegut. Productor: Sense Especificar / Productor. Data inicial: 01/01/1875 - 31/12/1900. Resum general: Projecte d'instal·lació de l'Asil de la ciutat als baixos del dipòsit de les aigües del Parc de la Ciutadella (actual biblioteca de la Universitat Pompeu Fabra). Condicions d'accés: Exclòs de consulta el suport original. Notes de descripció: Al revers, en nota manuscrita, consta: «Asilo del Parque (?) - Planta. Cota: DIGITALITZAT. 4.2 / 750. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Títol: *Asil de pobres del Parc*. Autor: F. Ballell Referència: bcn001644. Data: 00/01/1907 a http://w151.bcn.cat/opac/doc?q=parc&start=37&rows=1&sort=msstored_fld81%20asc,fecha%20asc&fq=mssearch_doctype&fv=Cartogr%C3%A0fic&fq=mssearch_doctype&fv=*&fq=media&fv=true (recuperat el 22 de febrer de 2019)

luntat de promoure l'accés als parcs com a espais higiènics, estètics, morals i, sobretot, cívics.

A partir d'aquest punt ens endinsem en un exercici interpretatiu prenent com a referència els diferents discursos pedagógicourbanístics detectats en l'època a fi de destacar, posteriorment, les dissonàncies i contradiccions entre allò entès com a necessari i percebut com a desitjable i que es concreta amb els usos de la població local.

a) Visió biològicomecanicista: la ciutat com a ens viu

Un dels primers elements a destacar és el fet que els parcs es perfilaren com a model paisatgístic, eixit de la industrialització que, tot i no negar els estralls del progrés, intentava pal·liar alguns dels seus efectes introduint reformes en els espais i reeducant els comportaments dels habitants de les ciutats extremament denses. I ho feren tot construint uns «nous pulmons» per a la ciutat, segons l'expressió utilitzada pels diferents urbanistes que, com en el cas de Josep Fontserè (1829-1897)⁵ ho traduirien en el disseny i construcció d'avingudes amples i passeigs comercials alhora que mantenien el verd en el terreny. D'aquesta manera, a Barcelona es presenten, sobretot, entorns paisatgístics que aposten pels grans arbres, així com pels llacs i camins que volen assemblar-se a les venes del cos humà, aspecte que apareix en diferents plànols i dibuixos⁶.

5. «Els jardins són a la ciutat el mateix que els pulmons al cos humà» J. Fontserè A: <https://www.barcelona.cat/ca/que-pots-fer-a-bcn/parcs-i-jardins> (recuperat el 19 de febrer de 2019)

6. *Planos de Un Parque Y Jardines en la Ex-ciudadela. Lám 2. Plano General de Un Parque Y Jardines*. Número de registre: 17757 (2). Codi de classificació: C02.03 Projecte del Parc de la Ciutadella. Tipus de document: Cartogràfic. Autor: Fontserè Mestres, Josep. Productor: Ajuntament de Barcelona / Productor. Data inicial: 01/01/1871 - 31/12/1871.

b) L'esteticisme higiènic. El deixant postromàntic d'un ideal

En els diferents escrits i projectes urbanístics consultats, sobresurt la dimensió estètica que tenien els parcs en el moment de creació així com en la seva funcionalitat. Sovint, l'estètica que presenten està vinculada a un postromanticisme que s'escriu des de les reminiscències del neoclassicisme, des del modernisme, des de l'*art nouveau* (*arts and crafts*), del noucentisme i des del paisatgisme. Resulten emblemàtiques en el cas de Barcelona l'estructura del parc del Laberint d'Horta (neoclassicisme), els detalls del parc Güell (modernisme), l'escultura de la Ben Plantada del parc del Turó (emblema del noucentisme) i els racons amb aigua del parc Ribera / de la Ciutadella (paisatgisme). Així, ens trobem davant la proliferació d'espais de bellesa serena i d'intimitat que volen esdevenir refugis per a la població. No estem davant la presència de la bellesa dels entorns agrestes proposats des del romanticisme literari sinó davant la proposta del Romanticisme rousseaunià (fusionant així, naturalisme i romanticisme). Podríem dir, doncs, que es postulen els principis de l'activitat estètica proposats des de la *Bildung* romàntica.

c) La visió sociocomunitària. Més enllà de l'estructuració dels parcs

El caràcter social de la jardineria i la planificació del sistema de parcs està present en els discursos dels ideòlegs i promotors estudiats. Prenent com a exemple, la construcció dels jardins de Montjuïc a Barcelona, Ferran Romeu (1862-1943), seguint les indicacions de Jean Claude Nicolas Fo-

Resum general: Projecte del parc de la Ciutadella: plànol general i jardins. Condicions d'accés: Exclòs de consulta el suport original. Cota: DIGITALITZAT. 8.5 / 2818 (2). Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

restier (1861-1930), proposà la construcció d'espais de lleure com el Gucurú, berenadors construïts al voltant d'una font on s'organitzaven balls i concerts. Un altre exemple de la vessant comunitària la trobem en la idea de la ciutat jardí: gràcies a la interrelació entre natura i urbanisme es pretenia millorar la convivència dels habitants. Els parcs esdevingueren emplaçaments que, en grup, en família o de manera individual, van significar-se com a llocs emblemàtics dins el teixit urbanístic de Barcelona. Així, són freqüents les sortides escolars o d'institucions d'asil, les sortides per a infants sense recursos econòmics, o bé esdevenen emplaçaments d'agrupaments informals⁷ utilitzats per a festes socials, culturals, cíviques i polítiques.

Aquesta anàlisi posa de manifest la complexitat d'un projecte com el reformista que, amb la intenció de proporcionar a la ciutadania nous encontres amb ambients naturals, estableix una política urbanística on els parcs i jardins esdevingueren projectes que pretenien transformar no només l'entorn vital dels ciutadans sinó també estimular la creació d'uns hàbits i conductes que se suposaven vàlides per a una societat més justa i pacífica (sobretot després de la Primera Guerra Mundial). Ara bé, les dissonàncies entre allò planificat i allò executat o les contínues transgressions de les normes i usos dels espais i mobiliari dels parcs per part dels usuaris ens porta a fer una esmena (no a la totalitat) als diferents discursos i concrecions que conformen la nostra taxonomia.

És evident que alguns promotors urbanístics, guiats per lògiques biologicomecanicistes, dissenyaren avingudes

7. *Parc de la Ciutadella: font dels nens*. Barcelona (Barcelonès). Any original:1930. Autor: Reparaz Ruiz, Gonzalo de (1901-1984). Datació aproximada. Registre: RF.49123. Núm. Clixé 2437. Tipus de recurs: imatge. Tema: Pobles i paisatges. Matèria: Fotografies panoràmiques. Editor digital: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Disponible des de 2011-03-18. Fons fotogràfic Reparaz, a <http://cartotecadigital.icc.cat> (Recuperat el 15 de febrer de 2018).

–artèries– que, com dirà Richard Sennett⁸, privilegiaven el moviment dels individus per reprimir el de les masses. Els parcs com a lloc de trobada o punt neuràlgic de l’acció ciutadana es converteixen, en molts casos, en punts neuràlgics de protestes, manifestacions i demostracions de causes polítiques i socials. De la mateixa manera, assistim a una progressiva acceleració del trànsit en molts parcs europeus amb la introducció de la bicicleta com a objecte de lleure i esport. Si bé aquí la bicicleta trenca amb els preceptes de les lògiques naturalistes pel fet que comporta la intrusió d’elements artificials aliens al paisatge natural (aspecte que enaltirà el futurisme), la pràctica esportiva als parcs, que en el moment estudiat era incipient, s’ha convertit a dia d’avui en un hàbit gairebé universal; un fet que ens permet atorgar un cert èxit al assemblatge que es va fer des de l’urbanisme entre l’esport, la higiene i la natura.

Referent als discursos esteticohigiènics, si bé es pretén un modelatge estètic amb el contacte amb la natura, també és certa la dificultat d’assolir, en contextos urbans i aglomerats, els silencis i la serenor que demana el pensament romàntic. De la mateixa manera, la dificultat de mantenir els llocs nets de brutícia denota, d’una banda, la manca d’educació dels individus vers la cura i respecte del seu propi entorn i, de l’altra, la impossibilitat de controlar els factors climàtics, materials, etc.

Quant a la visió comunitària, no cal parlar de la fallida en la construcció de molts projectes que, com les ciutats jardí, es van veure truncats per la manca de pressupost i planificació. Un exemple clar del que diem és la ciutat jardí del parc Güell. A més, la qüestió de les diferents potencialitats d’usos, des de gaudir amb la família de les activitats que pro-

8. R. SENNETT, *Carne y piedra. El cuerpo y la ciudad en la civilización occidental*, Madrid: Alianza Editorial, 2003.

posa l'entorn fins a expressar la protesta més enèrgica sobre un tema polític, ha esdevingut una constant fins als nostres dies. Tanmateix molts actes comunitaris entren en contradicció amb algunes taxonomies que, com l'estètica de caire romànticonaturalista, opten per enaltir altres activitats que necessiten del silenci i la serenitat com la pintura o la lectura.

Com ja hem apuntat anteriorment, les normes i regulacions s'establen en contrast amb les accions i comportaments de les persones que transgredien –de manera més o menys violenta– les normatives, així com tendien a posar al límit els controls preestablerts. Parlem de comportaments no esperats com dormir en el parc o les baralles, per no parlar dels suïcidis i assalts. No és estranya, per tant, l'afirmació de Ruth Colton quan escriu: «*And like today, there was a rowdy and unpredictable side too: while parks were supposed to promote social harmony, this was often resisted and parks could be sites of conflict and contrast*»⁹. Aquest fet va provocar la necessitat de crear un cos de control com ara és la policia de parcs, però també la de construir les barreres de seguretat i conformar un equip de vigilància o predefinir els horaris. Podem entreveure aquí la dissonància entre els usos de la política i les polítiques d'ús, és a dir, la distància que s'observa entre els dissenyadors dels espais, planificadors i urbanistes, i les necessitats, preferències o desitjos de la població. De fet, és la interpretació i manipulació per part dels (visitants / ocupants / transeünts) qui, en última instància legítima o impugna aquests elements a partir de les pràctiques i formes d'ocupació tot donant lloc a buits i canvis de normes, així com a modificacions en el paisatge urbà i humà. Un fet que, al nostre entendre, es deu tant a la resistència a ser modelat com al difícil compromís entre allò que uns veuen com a necessari i els altres com a desitjable.

9. <https://www.manchester.ac.uk/discover/news/research-reveals-rowdy-past-of-uks-parks/>
(Consulta 12 de febrer de 2019).